

הרב אברהם קוסמן

✧ החזרת אביזה לפנים משורת הדין ✧

בבא מציעא דף כד, ב ציון ד-ה - תוכנית להוראת הסוגיה

הקדמה

מפעל הש"ס עם "הלכה ברורה ובירור הלכה" מבוסס כידוע על תכניתו של מרן הרב קוק זצ"ל, ועל הרעיון והתועלת של הלימוד בדרך זו. כך ניתן ללמוד גם מדברי המאירי בהקדמה לחיבורו הגדול ("בית הבחירה"):

"וכלל אומר לך... שכל מי שלא יחוש ליגיעת פסק הענין, לא יעלה בידו בהרבה מקומות אמתת הפירוש..."

לאור זאת מתבקשת המסקנה שההוראה הנכונה אפשרית תוך הצגת מחלוקות הראשונים מתוך לשון הגמרא, ומהן למסקנות ההלכה. בכך תתגבש השיטה של לימוד פירושי הגמרא תוך כדי שמירת הקשר הרציף למהלך הסוגיה, ובדרך זו ילמדו התלמידים לדייק ולחפש את היסודות בהם דנו רבותינו הראשונים.

מכון הלכה ברורה מציע תכנית ייחודית ללימוד של סוגיות מלוקטות ומסודרות לפי מסכתות שונות או לפי לוח השנה ומועדי. תוכנית זו יכולה להיחשב כיחידת לימוד לבחינת הבגרות בישיבות התיכונים ובתיכונים. קיים יתרון בלימוד סוגיות נבחרות בדפי הגמרא, משום שלימוד כזה מביא לכך שתשומת הלב מוקדשת לנושא בשלמותו. מטרתן של הסוגיות הערוכות להוראה עפ"י "בירור הלכה" היא לתת ביד המורה:

- א. יכולת מהירה להיכנס לתוך הסוגיה.
- ב. לבדוק באופן עצמאי את שיטות הראשונים עפ"י המקורות.
- ג. להכין מערכי שיעור בהתאם לרמת התלמידים.
- ד. להשקיף באופן מסודר ובהיר על הסוגיה מראשיתה ועד סופה "לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא".

להלן סוגיה לדוגמה מתוך מגוון סוגיות שונות. סוגיות אלו יכולות לשמש גם כלימוד עצמי לתלמיד, להכנה, או כחזרה על הסוגיות הנלמדות. אנו תקווה שהלימוד בדרך זו יועיל לחבב את הלימוד על התלמידים שימצאו עניין בשיטת הלימוד הזו בנושאים החביבים והמוכרים להם.

מבוא הסוגיה

בגמרא מובאים סיפורים שונים על גדולי האמוראים שהחזירו אבידות (או שהורו הלכה להחזיר), למרות שמבחינת הדין הייתה האבידה של מוצאה, אך בגלל הנימוק של "לפנים משורת הדין", החזירו את האבידה. אמנם בהמשך הגמרא מובא סיפור בו הורה רב נחמן שהאבידה של המוצא ולא הזכיר שיש להחזירה לפנים משורת הדין.

להלן תמצית הסיפורים:

א. רב יהודה התהלך עם שמואל רבו בשוק "בי דייסא" (שוק לממכר חיטים כתושות לדייסה), שהיה שוק שנכרים רבים הלכו בו, ושאלו, מה הדין אם מוצא ארנק בשוק זה. שמואל ענה לו: "הרי אלו שלו", שהרי הבעלים מתייחס. שאלו שוב ומה יהא הדין אם יבוא יהודי וייתן סימן בארנק? ענה לו: חייב להחזיר, אך רק מדין של "לפנים משורת הדין".

ב. אביו של שמואל מצא חמורים במדבר, שעברו עליהם י"ב חודש מעת שאבדו, ומכל מקום החזירם לבעליהם למרות שהבעלים מתייחס אחר זמן רב (שיטות שונות בהסבר המקרה, מובאות בסוגיה: אבידה שעבר עליה זמן רב), והדין הרי אלו שלו, מדין "לפנים משורת הדין".

ג. רבא התהלך עם רב נחמן בשוק הרצענים, ויש אומרים שהלך עמו בשוק של תלמידי חכמים. שאל רבא את רב נחמן מה הדין כשמוצא בשוק כזה ארנק? ענה לו: "הרי אלו שלו". שאלו: ומה הדין כשבא יהודי ונתן סימן בארנק? ענה לו: הרי אלו שלו, ואפילו צווח הבעלים, שהרי זה כצווח על ביתו שנפל או על ספינתו שטבעה בים.

הראשונים דנו מהו ההבדל בין שני הסיפורים הראשונים, שבהם נזכר שיש להחזיר לפנים משורת הדין, לסיפור האחרון שבו לא נזכר דבר זה. כמו כן יש לדון, האם הגדר של "לפנים משורת הדין" באבידה הוא מצד מידת חסידות, הוא דין גמור ויש יכולת ביד בית דין לכפות על כך.

א. על מי מוטל לנהוג "לפנים משורת הדין"

בגמרא לא נאמר האם "לפנים משורת הדין" בעניינינו מוטל על כל אחד, או שעניין זה רק מצד חסידות הראויה לאנשי מעלה.

1. שיטת רבינו יונתן – אדם חשוב

רבינו יונתן (כאן) סובר שרק **אדם חשוב** צריך להחזיר אבידה כזו "לפנים משורת הדין", אבל סתם אדם – אינו חייב.

על פי זה הוא מסביר את הסתירה בין הסיפורים. אבוא דשמואל החזיר את האבדה, שהרי היה אדם גדול, אמנם רב נחמן שהשיב לרבה (בסיפור השלישי):

”הרי אלו שלו”, התכוון לסתם אדם.

2. שיטת ריא”ז, מאירי ועוד – כל אדם

הריא”ז (הלכה ב, כז), **המאירי** (כאן) ו**רבינו ירוחם** (מישרים נתיב כ, ח”ב) סוברים שאין לחלק בין אדם חשוב לאדם רגיל, וכולם צריכים לנהוג “לפנים משורת הדין” ולהחזיר אבידה. לשיטתם רב נחמן שאמר “הרי אלו שלו” כוונתו רק לעיקר הדין, אולם שמואל ואביו עסקו בדין של “לפנים משורת הדין”.

3. פסק הרמב”ם והשלחן ערוך

הרמב”ם (גזילה ואבידה יא, ז) כתב: “...אם מצא בסרטיא ופלטיא ...ובכל מקום שהרבים מצויין שם – הרי המציאה שלו ...אעפ”י שהיא שלו, הרוצה לילך בדרך הטוב והישר ועושה לפנים משורת הדין – מחזיר האבידה לישראל, כשיתן את סימניה”. בדומה לכך כתב **השלחן ערוך** (חו”מ רנט ה, ז): “...טוב וישר לעשות לפנים משורת הדין, להחזיר לישראל שנתן בה סימן”. העולה מלשונם שהוראה זו אמורה לכל אדם, שהרי לא הזכירו אדם חשוב וכדו’.

ב. האם כופים על “לפנים משורת הדין”

1. שיטת הראב”ן והראבי”ה – כופים

הראב”ן ו**הראבי”ה** (מובאים במרדכי סי’ רנ”ז, והגמ”י גזילה ואבידה יא, ז) סוברים שיש לכפות על האדם שינהג לפנים משורת הדין. ראיה לכך הם מביאים מדברי שמואל שאמר **חייב** להחזיר לפנים משורת הדין, ולא אמר שיכול או טוב שינהג כך. את דברי רב נחמן (בסיפור השלישי) שאמר “הרי אלו שלו” מסביר הראבי”ה שניתן לומר שמדובר במצב שהמאבד עשיר ומוצא האבידה עני, ולכך לא כופים אותו שינהג לפנים משורת הדין.

2. שיטת הרא”ש ורבינו ירוחם ועוד – לא כופים

הרא”ש (סי’ ז) ו**רבינו ירוחם** (שם) סוברים שלא כופים על “לפנים משורת הדין”, ומה שאמר שמואל “חייב” להחזיר, הכוונה שיש על האדם חובה לנהוג כך, אך אין כופים אותו על כך. כך סוברים גם **רבינו חננאל**, **הריא”ז** ו**המאירי** (כאן).

3. שיטת ההלכה

א. פסק הרמב"ם והשלחן ערוך

מלשון הרמב"ם (גזילה ואבידה יא, ז) והשלחן ערוך (ח"מ רנט ה, ז) משמע באופן ברור שלא כופים על כך, שהרי הרמב"ם כותב: "הרוצה לילך לפניו משורת הדין" (שם), וכן השלחן ערוך כותב: "טוב וישר לעשות וכו'". לפי זה ודאי שפוסקים כשיטת הרא"ש, רבינו ירוחם ועוד.

ב. פסק הרמ"א

הרמ"א (ח"מ רנט ה-ו) כותב על דברי השולחן ערוך האומר שטוב וישר לעשות לפניו משורת הדין, שבמצב שהמוצא עני ובעל האבידה עשיר – "אין צריך לעשות לפניו משורת הדין".

בירור שיטת הרמ"א

מקור דברי הרמ"א הוא בראבי"ה (שם). אמנם הראבי"ה עצמו סובר זאת לגבי כפיה, שבאדם רגיל יש לכפותו לעשות לפניו משורת הדין, ורק במקרה שהמוצא עני ובעל האבידה עשיר – אין כופים. אמנם הרמ"א ודאי לא סובר כך, שהרי כותב (ח"מ יב, ב) שבית דין לא יכולים לכפות לעשות לפניו משורת הדין, אף שנראה להם שכך ראוי, והוסיף שיש חולקים. ומשמעות דבריו שפוסק בניגוד לראבי"ה והראב"ן הסוברים שיש לכפות (עי' פתחי תשובה ח"מ סי' יב, ו בשם ה"ש יעקב"), אלא כשיטת הרא"ש ועוד (עי' לעיל) שלא כופים. לפיכך הסבר הרמ"א, שעל אף שאין פוסקים כשיטת הראבי"ה, מכל מקום לומד הרמ"א מדבריו את העיקרון שכאשר המוצא עני ובעל האבידה עשיר, אין צריך לעשות לפניו משורת הדין. כך יש ללמוד גם מדבריו ב"דרכי משה" (רנט, ב) לגבי המציל מזוטו של ים (עיי"ש). אמנם יש להעיר שכאשר מדובר על ערך גדול מאד של ממון, נראה שהראבי"ה (וכן הרמ"א) יאמרו שיש אף כאן לעשות לפניו משורת הדין.

ג. פסק הב"ח

הב"ח (ח"מ יב ד"ה וכל) ומשמעות הש"ך (ח"מ רנט סק"ג) פוסקים כשיטת הראבי"ה שכופים על לפניו משורת הדין. הב"ח מציין שכן המנהג בבתי הדין, ולשיטתו גם הרא"ש מסכים לכך, ומה שכתב הרא"ש שלא כופים, מדובר דווקא שהמוצא עני, ולכך אין כופים אותו.

ד. פסק ה"תומים" וה"שבות יעקב" – כפיה בדברים

התומים (ח"מ יב, סק"ד) והשבות יעקב (ח"א סי' קסח, מובא ב"פתחי

תשובה" שם) סוברים שבית דין כופים את המוצא בדברים, דהיינו שאומרים לו שאם לא ינהג כך הרי הוא עבריין, אך אין כופים אותו ע"י נידוי או מלקות. ה"תומים" מוסיף שיתכן שאין כלל מחלוקת בין הראשונים, ומה שכותב הרא"ש שלא כופים הכוונה על ידי מעשים – נידוי ומלקות, אך על ידי דברים יתכן שמודה לראבי"ה.

ה"תומים" מסיק שיטה זו מתוך גרסתו במרדכי (שם): "אם יש יכולת בדינו", היינו על ידי דברים שיאמרו לו בית הדין. אמנם הגרסה שבפנינו במרדכי היא: "אם היכולת בידו לעשות", והכוונה שמוצא האבידה הוא עשיר שידו משגת, ולכך יש לכפותו.

ה. פסק ה"שב יעקב"

ה"שב יעקב" (אבן העזר סוף סי' כט; מובא גם בפתחי תשובה חו"מ סי' יב סק"ז) כותב שאין המנהג כב"ח, שהרי הרמ"א הביא את כל המנהגים, ולא כתב כאן שכך נהגו. כמו כן הוא מוסיף שגם הב"ח מדבר רק באופן שהמוצא עשיר.

ו. פסק ערוך השלחן

ערוך השלחן (חו"מ רנט יב, ב) סובר כשיטת ה"תומים" לעיל, שמחלוקת הראשונים היא רק בעניין כפיה על ידי חרם וכדומה, אך כולם מודים שבית דין יכולים לומר לו דברי תוכחה והתעוררות.

נספחים

1. שאלות לתלמיד

1. סכם בתמציתיות את שלושת הסיפורים בגמרא לגבי אבידה, המובאים בסוגיתנו.
2. מהי שיטת רבי יוחנן לגבי החובה לנהוג "לפנים משורת הדין", וכיצד עפ"י זה הוא מסביר את הסתירה בין הסיפורים הנ"ל.
3. מהי שיטת הרי"א ז"ל (ב, כז) מאירי ועוד לגבי הנ"ל, וכיצד לפי שיטתם יש להסביר את הסתירה בין הסיפורים בגמרא.
4. מה ניתן להסיק מהרמב"ם (גזילה ואבידה יא, ז) והשולחן ערוך (ח"מ רנט ה, ז) לגבי הנ"ל, וכיצד מדויק הדבר בלשונם.
5. מדוע לפי הראב"ן והראב"ה, ע"י מרדכי סי' רנז) יש לכפות על "לפנים משורת הדין", איזו ראייה הביאו לכך, וכיצד הסבירו את הסיפור השלישי על רב נחמן.
6. מהי שיטת הרא"ש (סי' ז) ועוד ראשונים החולקים על כך, וכיצד לשיטתם יש להסביר את הסיפור על שמואל שאמר "חייב" להחזיר.
7. הוכח מלשון הרמב"ם (שם) והשולחן ערוך (שם) כיצד פסקו במחלוקת הראשונים הנ"ל.
8. כיצד פסק הרמ"א (ח"מ רנט ה-ו). באר את שיטתו כאלו ראשונים פסקו, עפ"י דבריו במקום נוסף (ח"מ יב, ב) שאין ב"ד כופים על "לפנים משורת הדין".
9. כיצד פסקו הב"ח (ח"מ יב ד"ה וכל) והש"ך (רנט סק"ג). וכיצד מסביר הב"ח (שם) את שיטת הרא"ש שאין כופים על כך.
10. כיצד פסקו ה"תומים" (ח"מ יב, סק"ד) וה"שבות יעקב" (ע"י פתחי תשובה, שם), וכיצד לפי שיטתם יש להסביר את מחלוקת הראשונים הנ"ל.
11. מדוע מסיק ה"שב יעקב" (ע"י פתחי תשובה ח"מ סי' יב סק"ו) שאין המנהג כב"ח.
12. כיצד פסק ערוך השלחן (ח"מ רנט יב, ב) בנ"ל.

2. טבלאות סיכום

א - על מי מוטל לנהוג לפני משורת הדין

שיטה	הדין	הסבר פסק ר' נחמן "הרי אלו שלו"
ר' יונתן	רק אדם חשוב	סתם אדם
רי"ז, מאירי ועוד	כל אדם	מעיקר הדין
משמעות הרמב"ם והשו"ע	כל אדם	מעיקר הדין

ב - האם כופים על "לפנים משורת הדין"

שיטה	דין	דין חריג
ראב"ן וראבי"ה	כופים	כשהמוצא עני והמאבד עשיר
רא"ש ר' ירוחם ועוד	לא כופים חובה על עצמו	לא הביאו
רמב"ם ושו"ע	לא כופים חובה על עצמו	לא הביאו
רמ"א	לא כופים חובה על עצמו	כשהמוצא עני והמאבד עשיר - אין גם חובה על עצמו
ב"ח ומשמעות הש"ך	כופים ואף הרא"ש סובר כך	כשהמוצא עני והמאבד עשיר - לא כופים (עפ"י ה"שב יעקב")
"תומים" ו"שבות יעקב"	כופים רק בדברים	
ערוך השלחן	כופים בדברים של תוכחה	